

Otajstvo križa i smrti u himnima stožernih časova Velike subote

Juraga, Lovre

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:311580>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

LOVRE JURAGA

OTAJSTVO KRIŽA I SMRTI U HIMNIMA STOŽERNIH ČASOVA VELIKE
SUBOTE

DIPLOMSKI RAD

iz Liturgike

mentor: prof. dr. sc. Ivica Žižić

sumentor: dr. sc. Domagoj Volarević

Split, 2020.

Sadržaj

UVOD	1
1. HIMAN KAO LITERARNI OBLIK	2
1.1. Povijest himna	2
1.2. Himan u kršćanskoj liturgiji	3
1.3. Zapadne liturgije.....	4
1.3.1. <i>Impostacija himna u liturgiji</i>	5
1.4. Liturgija časova	7
2. VELIKA SUBOTA	9
2.1. Liturgija Velike subote.....	9
2.1.1. <i>Vazmeno trodnevlje</i>	9
2.1.2. <i>Vazmeno bdjenje</i>	10
2.1.3. <i>Liturgija tišine i iščekivanja</i>	11
2.2. Teologija Velike subote.....	12
2.2.1. <i>Subota u Starom zavjetu</i>	12
2.2.2. <i>Počinak Velike subote</i>	13
2.2.3. <i>Silazak nad pakao</i>	14
3. HIMNI STOŽERNIH ČASOVA VELIKE SUBOTE	19
3.1. Tema smrti i silaska u podzemlje	21
3.1.1. <i>Kristovo stanje u smrti</i>	22
3.2. Tema križa	26
3.2.1. <i>Otkupljenje po križu</i>	26
3.2.2. <i>Simbolizam križa</i>	27
ZAKLJUČAK	30
BIBLIOGRAFIJA	31
IZVORI:	31
LITERATURA:.....	32
<i>Knjige i članci</i>	32
<i>Mrežni izvori</i>	33

UVOD

Velika subota mnogim je vjernicima misterij jer im nije u potpunosti jasno što se događa između Kristove smrti i uskrsnuća. Budući da Crkva slavi otajstva, nikada nam do kraja neće biti jasno što zapravo slavimo jer je svaki sakrament neiscrpan izvor o kojem se uvijek iznova može promišljati. Otajstvo Velike subote smješteno je u okvir Kristovog Pashalnog otajstva – svetog Vazmenog trodnevlja. Ovaj rad pokušava kroz razmatranje himana toga dana barem djelomično približiti otajstvo koje Crkva na Veliku subotu slavi. Osobita pažnja usmjerena je na otajstva križa, smrti i silaska u podzemlje u himnima stožernih časova. Prvo poglavlje ovoga rada bavi se himnom kao literarnim oblikom. Himan kao svečana pjesma u čast božanstva ima dugu povijest u različitim drevnim civilizacijama i kulturama. Kršćansko bogoslužje već od najranijih vremena prihvaća himan kao pjesmu kojom slavi Boga, a povijesnim razvojem himan postaje neizostavni element liturgije časova. Drugo poglavlje posvećeno je Velikoj suboti koja je smještena u središte liturgijske godine – sveto Vazmeno trodnevlje. Liturgija Velike subote povezana je s teološkim shvaćanjem toga dana, počevši od knjige postanka do ustanovljenja šabata kao dana počinka u Starom Zavjetu. Središnje otajstvo Velike subote kojim se bave teolozi, počevši od crkvenih otaca do suvremenih teologa, jest Kristov silazak nad pakao. Liturgijsko se osmišljanje Velike subote kreće upravo oko ovog otajstva pa taj dan Crkva zajedno s Kristom počiva i u šutnji i razmatranju iščekuje Uskrsnuće. S druge strane, Velika subota nipošto se ne živi u pasivnosti što pokazuje i Krist koji ni u smrti ne miruje, već svojom aktivnošću u podzemnom svijetu dovršava djelo spasenja. Treće poglavlje ovog rada razmatra način na koji su ova otajstva prikazana u himnima Jutarnje i Večernje Velike subote. Liturgija časova u čitanjima, himnima, psalmima i molitvama toga dana živi Kristovu odsutnost, ali s nadom u Uskrsnuće koje će se proslaviti već navečer istoga dana.

1. HIMAN KAO LITERARNI OBLIK

1.1. Povijest himna

U antičkoj Grčkoj i Rimu himan označava pjesmu u čast božanstava. Riječ himan grčkog je podrijetla. Etimološki, grčki pojam ὕμνος dolazi od zastarjelog oblika glagola ᾄδω (pjevati) koji glasi ὕδω.¹ Druga teorija izraz ὕμνος povezuje sa glagolom ὑφαίνω koji znači tkati. U tom smislu misli se na umjetničko kombiniranje (tkanje, slaganje) riječi.² U klasičnim grčkim djelima taj se pojam pojavljuje višeznačno pa tako označava pripovijedanje pjesnika, čarobne riječi, svadbenu pjesmu ili naricanje. Vrlo rano himni su ušli u religioznu upotrebu kao pjesme koje su slavile božanstva, a postojalo je više formi: hvalospjev, ditiramb i procesionalni himan. Himni su obično pratili obrede žrtvovanja ili prolijevanja vina u čast božanstava. U prirodi je himna kao pjesničkog elementa da se pjeva, stoga važan su element himnodija i instrumenti: citara, timpani, lira i slično. Postojala su tri načina pjevanja himna: monodijski, rezponzorijalni i koralni.³ Kod koralnog pjevanja postojala je i određena koreografija koja se sastojala od strofe i antistrofe.⁴

Himan, kao pjesma u čast bogova ima svoje korijene u razdobljima i civilizacijama prije Grčke i Rima. "Himan je univerzalna, obredna forma slavlja, koju nalazimo u različitim religijskim i kulturalnim tradicijama svetoga."⁵ Himni su prisutni već u mezopotamskom okružju i imaju ulogu poziva na hvalu, pripovijedanja veličine bogova i zaziva za njihovu blizinu i pomoć. Iz egipatske tradicije poznati su himni bogovima Ozirisu i Horusu. U hinduističkom svijetu poznata je zbirka *Rgveda* koja sadrži 1028 himana, a dijelove obrednih hvalidbenih tekstova sadrži i ep *Bhagavad Gita*. Himni u religijskim tradicijama nisu drugotne forme. Oni su

¹ Blue Letter Bible <https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?t=kjv&strongs=g5215> (8.9.2019.), s. v. „ὕμνος“

² Usp. Theodor Schnitzler, *Što znači molitva časova. Pomoć za novi duhovni početak*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 101.

³ *Monodija* je solističko pjevanje, što znači da pojedinac sam pjeva himan. Osim toga postojalo je *rezponzorijalno* pjevanje koje se sastoji u tome da solist pjeva odlomak teksta, a ostali pjevači u zboru odgovaraju i *antifonalno* pjevanje u kojem dvije grupe ili dva zbora izmjenično izvode po jednu rečenicu ili strofu odgovarajući jedni prema drugima. Ove načine izvođenja preuzelo je kršćanstvo iz židovske i grčke kulture.

⁴ Usp. Stanley Sadie (ur.), *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 12. *Huuchir to Jennefelt*, Oxford University Press, New York, 2001., s. v. „hymn“ (dalje DMM)

⁵ Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011., str. 157.

živa epifanija svetoga, sastavni dio obrednoga događanja u kojemu prebiva i u kojemu se iznalazi cjelina iskustva svetoga.⁶

1.2. Himan u kršćanskoj liturgiji

„Latinski himan je strofičke kompozicije, pjeva se u liturgiji časova, s metričkim poetskim tekstom i pretežno silabičkom melodijom. Himan označava skladbe koje se upotrebljavaju u Službi časova kao odijeljene od ostale liturgijske poezije.“⁷ Na Zapadu se strofički himan javlja u 4. st. Prvi nama poznati pisac latinskih himana bio je sveti Hilarije iz Poitiersa čija je zbirka *Liber hymnorum* sačuvana u fragmentima. Poznati su i himni svetog Ambrozija pisani za crkvu u Milanu. Vjeruje se da su Ambrozijevi himni osnova milanskog himničkog repertoara, ali ne može se sa sigurnošću utvrditi koliko je himana napisao sam Ambrozije. Augustin i Ambrozije sumiraju označnice himna. Iz njihovih opisa možemo deducirati tri bitne oznake himna:

1. da se pjeva
2. da se pjevanjem hvali (slavi)
3. da je onaj koga se hvali (slavi) Bog.

Jasno je da se ovo odnosi na kršćanski himan, te možda preciznije - uzevši u obzir da se radi o latinskim ocima - radi se o latinskoj himnodiji. Klasičnu definiciju himna dao je sveti Augustin. Ona je vrlo jednostavna, ali istovremeno i duboka: *laus Dei cum cantico* (slavljenje Boga pjesmom). Augustinovu definiciju kasnije proširuje Izidor Seviljski:

“Himan je pjesma slavljenja jer se s grčkoga na latinski prevodi sa 'slava', zato što je pjesma radosti i slave. Ipak, pomnije gledano, himni su pjesme koje sadrže slavu Božju. Ako je dakle slava, a nije Božja, nije himan; ako je slava, pa i slava Božja, ali bez pjevanja, nije himan. Ako je pak slava Božja uz pjevanje, onda je to himan”⁸

⁶ Usp. Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011., str. 158.

⁷ DMM, vol. 12. *Huuchir to Jennefelt*, Oxford University Press, New York, 2001., s. v. „hymn“

⁸ Usp. Ruža s. Domagoja Ljubičić, *Psalmodija u euharistijskom slavlju i časoslovu*, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, Zagreb, 2007., str. 46.

1.3. Zapadne liturgije

Sloboda kršćanstva zasigurno je dala polet razvoju svih kršćanskih liturgijskih formi, pa tako i himna. Iz izvora je zasvjedočeno da se od IV. stoljeća metrička himnodija širila s Istoka na Zapad. Himne je u Zapadno bogoslužje prvi pokušao uvesti sveti Hilarije iz Poitiersa, ali nije uspio oduševiti Zapad za tu vrstu liturgijskog oblika. U tome je uspio sveti Ambrozije koji je prozvan ocem zapadne himnodije. On je himnu dao novi oblik te ga proširio i na svece. Sv. Benedikt uveo je u svaki čas monaškog časoslova po jedan himan, a između XI. i XII. stoljeća himni su uvedeni u časoslov Rimske Crkve.⁹

Vjerojatno najupečatljivije mjesto unutar liturgijskih slavlja himan ima u Službi časova, odnosno Časoslovu. Zajedno sa psalmima, možemo kazati da daje puni smisao Liturgiji časova. Kao svojevrsna sinteza cjelokupnog molitvenoga iskustva Crkve u Liturgiji časova *Opća uredba liturgije časova* donosi napomene o važnosti i smislu ove molitve. Moleći službu časova, Crkva nastavlja Kristovu molitvu. Svaka je molitva povezana s Kristom, Gospodarom svih ljudi i jedinim posrednikom po kome imamo pristup Ocu. Krist je za zemaljskoga života riječima izražavao svoju molitvu, a sada se ona neprestano nastavlja u Crkvi i svim njezinim udovima, za spasenje ljudskoga roda.¹⁰

U liturgiji časova Crkva dakle nastavlja Kristovu svećeničku službu i bez prestanka prinosi Bogu žrtvu hvale. Hvaleći Gospodina u svojim časovima, zemaljska se Crkva pridružuje hvalbenim pjevanjem što se po sve vijeke pjeva u nebeskom dvoru.¹¹ Himni koje je Crkva ugradila kao jedan od nosivih pjesničkih elemenata Časoslova, posebno su pogodni za iskazivanje hvale Bogu.¹² Himni daju pučki ugođaj liturgiji časova te ističu obilježje pojedinih časova ili blagdana te potiču duh na pobožno slavljenje.¹³ Pobožnosti u moljenju zasigurno doprinosi ujednačeni ritam i jednostavnost gregorijanske melodije himna. Ta skladnost potiče i

⁹ Usp. Miroslav Martinjak, *Gregorijansko pjevanje*, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika: Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«, Zagreb, 1997., str. 133.

¹⁰ Usp. Opća uredba liturgije časova, u: Božanski časoslov, obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskoga sabora drugoga vatikanskoga, a proglašen vlašću pape Pavla VI., sv. I, Božićni ciklus liturgijske godine: Vrijeme Došašća, Božićno vrijeme, Hrvatska biskupska konferencija – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ³2012., br. 6-7 (dalje OULČ)

¹¹ Usp. OULČ br. 15-16

¹² Psalmi su također, i dapače glavni pjesnički dio molitve Crkve i Časoslova općenito, ali oni nisu izvorno kršćanski, crkveni, već židovski.

¹³ Usp. OULČ br. 173

samog molitelja na sabranost i pobožnost. Metafore, kojima himni obiluju, daju himnu svečanost i poetičnost. Jezik himana skladno povezuje motive naravnog i nadnaravnog u cjelovitu molitvu. Tako svaka strofa himna postaje zasebna molitva kojom stvorenje slavi svoga Stvoritelja. Jutarnja pohvala obilježena je, na primjer, motivima tame i svjetla. Kontrast između tame i svjetla u prvom paru stihova nastavlja se u kontrastu između tame „varavog svijeta“ i svjetlosti koju donosi Krist u drugom paru stihova:

*Bjež, noći, tmino, oblače,
Već ide svjetlo, nebo sja!
O varav svijete smutljivi,
Krist dolazi: iščezavaj!¹⁴*

Pjesnički slog himna među ostalim svakako ukrašuje samo moljenje i slavlje Liturgije časova, ali to mu je najmanje smisao. Himan nije samo “ures” ili “tumač” liturgijskog slavlja, već je sastavni dio doksološke naravi liturgije. Primjer i dokaz tomu imamo u svakom himnu Časoslova: posljednja strofa je uvijek doksologija – trinitarna ili rjeđe kristološka. Time se ostaje u tradicionalnoj definiciji himna i njegova značenja i sloga, koju smo vidjeli kod Ambrozija, Augustina i Izidora Seviljskog. Proširimo li ovo simboličkim pogledom, himan je u liturgiji sinonim za hvalbenu pjesmu na ustima Crkve. On ima svoje mjesto u dugoj povijesti Crkve, od samih njezinih početaka, preko otačkog doba do srednjovjekovne himnodije. Himni su pjesma slaveće Crkve. Uz njihovu izrazitu književnu i glazbenu vrijednost, u himnima je još vrjednija veličina kršćanskog iskustva, dovedena do liturgijskog trenutka.¹⁵ Upravo je himan ono što liturgiji pruža plemenitu ljepotu i svečanost.

1.3.1. Impostacija himna u liturgiji

Himan je u kršćanskoj tradiciji vezan uz bogoslužje riječi. Duboko je vezan uz Riječ – Isusa Krista - pa nije teško razumjeti da su prvotne obredne pjesme u prvim kršćanskim zajednicama bili upravo kristološki himni. Novozavjetni tekstovi donose neke od tih himana: Fil 2, 6-11; Kol 1, 15-23; 1Tim 3, 16; Heb 1, 3; 1 Pet 2, 22-24. Iz njihova sadržaja i smještaja u liturgijski okvir može se zaključiti kako su prvi kršćani pjevajući himne bistrili različite

¹⁴ Himan Jutarnje, srijeda I. tjedna psaltira, vrijeme kroz godinu.

¹⁵ Usp. Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011., str.157.

segmente vjere u Krista i branili vjeru od različitih krivih shvaćanja.¹⁶ Himni koji nastaju kasnije i uvode se u liturgiju utemeljeni su također na svetopisamskim tekstovima. Među najstarije himne ubraja se *Trisagion – Sanctus, sanctus, sanctus* koji je svojstven svim liturgijama, a nadovezuje se na predslavlje. Vrlo stari himni su *Slava (Gloria)* i himan Presvetom Trojstvu *Tebe Boga hvalimo (Te Deum laudamus)*. U početku su himni, kao i psalmi pisani bez određenog metra i ritma, a kasnije dobivaju jampski ritam prema grčkim stopama.¹⁷ Pošto se počinju upotrebljavati u liturgiji časova, himni sadržajno postaju sve raznolikiji. Više nisu samo kristološki, već slave određene svece, čudesna Božja djela, uređenost prirode i kozmosa... U današnjoj liturgiji časova, većina je himana strofnog oblika koji se sastoji od više strofa s po četiri osmerca.

Ponekad himni otvaraju slavlje, kao što je slučaj u molitvi Božanskog časoslova. U drugom slučaju himan se pjeva na kraju samog slavlja, poput *Tebe Boga hvalimo*. U svakom slučaju slaviteljska narav himna podržava čitavu liturgiju, u njenoj cjelini i u njezinoj objektivnosti, u ozračju svetkovanja. Duh slavlja posebno se ističe u osnovnoj osobini himna – ritmu. Himan je simbolički govor oblikovan na temelju obrednih obrazaca poput ponavljanja, zaziva, dijaloga i usklika. Uloga je himna produhovljena preobrazba onih koji pjevaju, a pjevajući ga oni navješćuju događaj. Himan naviješta povijest čudesnih Božjih djela sadržanih u životima svetaca, Blažene Djevice Marije i čitavog Božjeg naroda. Kada se ispravno shvati bit himna, on uistinu postaje *hvalbena pjesma na ustima Crkve*.¹⁸

Pučka dimenzija himana i općenito liturgije časova posebno je istaknuta u dalmatinskim, pretežito otočnim župama, gdje se i danas zadržao običaj pjevanje molitve časova uoči velikih blagdana i proslava svetaca zaštitnika. U duhu liturgijske obnove Drugog vatikanskog Sabora, pri obnovi liturgije časova poziva se na što veću uporabu himana, naravno s obzirnom dozom trezvenosti te uvažavanjem povijesnih činjenica:

“Neka se himni uspostave u svojem prvotnom obliku te se ukloni ili izmijeni ono što podsjeća na mitologiju ili što manje odgovara

¹⁶ Usp. Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011., str.158.-159.

¹⁷ Usp. Miroslav Martinjak, *Gregorijansko pjevanje*, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika: Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«, Zagreb, 1997., str. 133.

¹⁸ Usp. *isto*, str. 160.-161.

kršćanskoj pobožnosti. Neka se uzmu, ako je prikladno, i drugi himni koji se nalaze u riznici himana.”¹⁹

Poznato je, naime, da su mnogi himni, ali i ostali dijelovi molitve časova, poput službe čitanja, sadržavali mnoge pripovijesti o svecima koje su sadržavale nesvakidašnje, gotovo mitološke elemente, nespojive sa stvarnošću. Crkva ipak ne odbacuje u potpunosti svoju tradiciju, već ište da se ona pročisti od tih elemenata i takva stavi u liturgijsku upotrebu. Ipak, unatoč poticaju SC-a, “bogata riznica himana” u obnovljenoj liturgiji ostaje neodškrinuta, a liturgija je opterećena raznim pjesmama koje nisu u skladu s kršćanskom pobožnošću.²⁰

1.4. Liturgija časova

Himan je, kako smo napomenuli, praktično jedna od glavnih sastavnica Liturgije časova. Crkva koja je Tijelo Kristovo svoju pohvalu izriče osobito u liturgijskim činima. Ponajprije u svetoj euharistiji, a zatim u ostalim sakramentima, Božjoj riječi, molitvi i psalmima. Liturgijom se na najizvrsniji način iskazuje slava Bogu, a čovjek se posvećuje.²¹ Slaveći liturgiju Crkva nastavlja Kristovo djelo na zemlji. U liturgiji časoslova na poseban se način ostvaruje Kristova zapovijed: „Treba svagda moliti i nikada ne sustati“ (Lk 18,1). Taj poziv Crkva je shvatila i prihvatila veoma rano. U svojoj stoljetnoj tradiciji Crkva poznaje mnoštvo molitvenih oblika, a od IV. stoljeća počela se obredno ustrojavati službena molitva Crkve. Njezina povijest slijedi povijest kršćanskih zajednica, osobito redovnika i klera. Časoslov prati život molitelja u njegovim radostima i kušnjama. Naglašava traženje Boga i život u ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Svrha je liturgije časova posveta vremena i cjelokupnog čovjekovog djelovanja.²²

U središtu je liturgije časova Božja riječ koja uspostavlja dijalog između Boga i čovjeka. Čovjek ima potrebu za čvrstim uporištem, a njega pronalazi u Božjoj riječi. Budući da je čisto ljudska riječ nesposobna ostvariti komunikaciju s Bogom, vjernik tu komunikaciju uspostavlja uz pomoć riječi Božje, što se osobito očituje u liturgijskim molitvama Crkve.²³ Nije neobično što je

¹⁹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Sacrosanctum Concilium. Konstitucija o svetoj liturgijim, u: *Drugi vatikanski koncil. Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 93 (dalje SC)

²⁰ Usp. Ivica Žižić, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011. str. 162.

²¹ Usp. SC br. 7

²² Usp. Ivan Šaško, Molitva Crkve – trajno hvaloslavlje Boga koji uzvisuje čovjeka, u: *Živo vrelo* 23 (2006.) 10, str. 6.-7.

²³ Usp. Marijan Vugdelija, *Psalmi: 1-24. Njihovo porijeklo i značenje*, Služba Božja, Split, 2020., str. 15.

Crkva službenu molitvu većinom uredila od biblijskih tekstova, osobito psalama. Psalmi su bili omiljeni molitveni tekstovi u religioznom životu odabranog naroda. Kasnije ulaze u liturgiju crkve kojoj ih u baštinu ostavlja sam Isus. Psaltir je bio pjesmarica i molitvenik izabranog naroda, kako u osobnoj pobožnosti tako i u obrednoj hramskoj molitvi. Kako onda, tako i danas psalmi ostaju vjeran prijatelj i pratitelj vjernika na životnom putu. U radostima života pomažu mu izreći hvalu, a u životnim protivštinama pružaju mu okrepu i ulijevaju snagu. Moljenje psalama oslobađa od osamljenosti i životnog straha. Ukratko rečeno, ono daje oblik i jezik našim osjećajima i čežnjama.²⁴

Liturgija časova stoji u bliskom odnosu s euharistijom jer se njome zahvalnica, molbenica i predokus nebeske slave u otajstvu euharistije produžuju na čitavi dan. S druge strane, euharistijsko se slavlje najbolje pripravlja liturgijom časova. Jednako kao u slavljinama sakramenata, Krist je po snazi Duha Svetoga prisutan u liturgiji časova: u skupljanju zajednice, u proglašavanju Božje riječi, u moljenju i psaliranju Crkve. Posvećenje čovjeka događa se u liturgiji časova po spasonosnoj Božjoj riječi koja je prisutna izričito u psalmima i čitanjima. Ne smije se zanemariti ni činjenica da su i druge prošnje, molitve i pjesme Bogom nadahnute. Sve se te molitve sabiru i postaju žrtva hvale. Slaveći liturgiju časova vjernici vrše službu Crkve i već uživaju u predokusu nebeske hvale. Pjevanjem pohvala ostvaruje se jedinstvo vjernika, putujuće crkve s nebeskom Crkvom. Molitvama i prošnjama vjernici nastavljaju Kristovu molitvu za svoje nakane, za Crkvu i u konačnici za čitavi svijet. To se posebno odnosi na one koji su po svojoj službi pozvani moliti za svoj puk i za sav Božji narod: biskupi, prezbiteri, drugi posvećeni službenici i redovnici. Na koncu, liturgija časova ima i svjedočku dimenziju. Ona napaja duše vjernika i izgrađuje ih za hram Božji u Duhu, a ujedno ih jača za navješćivanje Krista onima koji su vani. Da bi uistinu postala izvorom svih navedenih milosti, potrebno je da se liturgija časova vrši dostojno, pažljivo i pobožno, da srce bude u skladu s ustima, a duša sa glasom.²⁵

²⁴ Usp. Marijan Vugdelija, *Psalmi: 1-24. Njihovo porijeklo i značenje*, Služba Božja, Split, 2020., str. 8.-9.

²⁵ Usp. OULČ br. 10-19

2. VELIKA SUBOTA

2.1. Liturgija Velike subote

Liturgijski izvori prilično jasno pokazuju da se od kršćanske starine sveto Vazmeno trodnevlje slavilo kao jedinstveni blagdan. Praktični, teološki i simbolički vrhunac, a koji je takoreći jezgra cjelokupnog povijesno-liturgijskoga razvoja slavlja Vazmenog trodnevlja – jest Vazmeno bdjenje na Veliku subotu.²⁶ To je bilo bdjenje u kojem su kršćani iščekivali zoru nedjelje Gospodinova uskrsnuća. Kasniji razvoj raširio je slavljenje Kristove Pashe – muke, smrti-ukopa i uskrsnuća na tri dana, razumijevajući to otajstvo kao trodnevlje (*triduum*). Ovakav način slavljenja može dovesti do shvaćanja da svaki dan Vazmenog trodnevlja naglašava samo posebne vidove Pashalnog otajstva, čak nekada, doduše nesvjesno „izuzimljući“ ostale. Ispravno bi pak bilo shvaćanje da se otajstvo Pashe ne dijeli, već se ono proširenjem na tri dana čini obredno doživljajnijim u njegovoj povijesno-spasenjskoj dimenziji. Sveto vazmeno trodnevlje u svojoj biti nije niz od tri liturgijska dana, nego je neprekinuti slijed događaja Kristove Pashe. Vazmeno trodnevlje moglo bi se stoga shvatiti kao jedna velika liturgija koja traje tri dana i u kojoj se slavi cjelokupni slijed događaja: Pasha muke, Pasha smrti i ukopa te Pasha uskrsnuća.²⁷ Kroz povijest je slavlje Kristova Pashalnog otajstva pa tako i Velike subote, doživjelo više promjena opsega i sadržaja, koji su redovito koincidirali sa teološkim shvaćanjem i naglascima koje je liturgija komunicirala.

2.1.1. Vazmeno trodnevlje

Na početku je vazmeno trodnevlje sadržavalo petak, subotu i nedjelju. Sadržaj trodnevlja bio je slavljenje smrti, ukopa i uskrsnuća Kristova. U srednjem vijeku u trodnevlje se počinje računati četvrtak, petak i subota. Večernje slavlje na Veliki četvrtak zapravo se shvaća kao dio Velikog petka. To se može opravdati drevnom crkvenom predajom, koja je naslijedila običaj hebrejskog bogoslužja, da dan započinje o zalasku sunca. Početak Vazmenog trodnevlja misom večere Gospodnje odgovara i njegovu teološkom sadržaju: u Isusovoj posljednjoj večeri već je otajstveno prisutna njegova žrtvena smrt na križu.²⁸ Ubrajanje četvrtka u Vazmeno trodnevlje

²⁶ Usp. Mario Righetti, *Storia liturgica*, sv. 2, Ancora, Milano ³2014., str. 155.

²⁷ Ante Crnčević-Ivan Šaško: *Na vrelu liturgije*, HILP, Zagreb, 2009., str. 355.-356.

²⁸ Usp. Marko Babić, Sveto vazmeno trodnevlje, u: *Služba Božja* 43 (2003.) 1, str. 71.

unijelo je određene nejasnoće u njegovu shvaćanju. Smatralo se da nedjelja Vazma više ne spada u trodnevlje pa se ono više nije shvaćalo kao otajstvo Krista umrlog, ukopanog i uskrslog, već se naglasak pomiče na Kristovu smrt te trodnevlje postaje „trodnevlje smrti“. Najnoviji zahvati u liturgiju Svetog tjedna vratili su konačno shvaćanje kako se Kristova Pasha sastoji u njegovoj smrti i uskrsnuću pa se po *Calendarium Romanum* iz 1969. godine daje naputak da se Sveto trodnevlje odsada zove Vazmeno trodnevlje.²⁹ Time se vraća na shvaćanje trodnevlja kakvo su imali crkveni oci, o čemu imamo svjedočanstvo Sv. Augustina koji liturgiju trodnevlja opisuje kao spomenslavlje Krista raspetoga, pokopanog i uskrslog (*sacratissimum triduum crucifixi, sepulti, suscitati*)³⁰. Trodnevlje, dakle, započinje misom večere Gospodnje na Veliki četvrtak, a završava Vazmenim bdjenjem, odnosno samim Vazmom. Neki smatraju da završava drugom Večernjom na samu svetkovinu Uskrsa.³¹

2.1.2. Vazmeno bdjenje

Misa Vazmenog bdjenja bila je neko vrijeme jedina koja se slavila u okviru Vazmenog trodnevlja. Nazivala se „majkom svih bdjenja“. Ta je misa uzorak kršćanskog bogoslužja i vrhunac cjelokupne liturgijske godine. Vazmeno je bdjenje bitno povezano uz kozmičke elemente svjetla i tame, dana i noći koji sadrže bogatu simboliku pa je propisano da se ono slavi po noći.³² Iako smo danas navikli da se Vazmeno bdjenje slavi u noći, to nije bio uvijek slučaj. U rimskoj liturgiji do 1951. godine Vazmeno se bdjenje slavilo u subotu ujutro, na štetu bogate simbolike koja je sadržana u slavlju tijekom noći. Do toga je „poremećaja“ došlo povijesnim razvojem. U početku se Vazmeno bdjenje slavilo oko ponoći, a u 4. stoljeću trajalo je čitavu noć pa na sam dan Uskrsa nije bilo nikakve liturgije. U 6. stoljeću slavlje se počelo pomicati na vrijeme prije ponoći da bi se od 14. stoljeća bdjenje slavilo subotom ujutro. Kontrast tame i svjetla, koji je jedan od središnjih simbola Vazmenog bdjenja, izgubio je tako svaki smisao, budući da se uskrsna svijetla u crkvu unosila tijekom dana. Na to su u 20. stoljeću reagirale neke

²⁹ Usp. Vladimir Zagorac, *Krist posvetitelj vremena*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., str. 100.-103.

³⁰ A. Augustin, Ep. 55, 24.

³¹ Usp. Marko Babić, Sveto vazmeno trodnevlje, u: *Služba Božja* 43 (2003.) 1, str. 71.

³² Usp. *Isto*, str. 75.

biskupske konferencije pa je 1955. određeno da se bdjenje slavi u noći.³³ Vazmeno se bdjenje sastoji od četiri dijela: službe Svjetla, liturgije Božje riječi, Krsne službe i euharistijske službe.

2.1.3. Liturgija tišine i iščekivanja

Budući da se Vazmeno bdjenje slavi tek u subotu navečer, sam dan Velike subote ostaje obredno prazan. Nakon bogate liturgije Velikog petka i uoči proslave nedjelje Uskrsnuća stoji praznina Velike subote. Velika je subota dan bez euharistijske svečanosti i bez osobite obrednosti. U obredniku i misalu za taj dan stoji napomena: “Na Veliku subotu Crkva ostaje uz grob Gospodinov razmatrajući njegovu muku i smrt i uzdržava se od misne žrtve. Oltar je gô. Toga dana Crkva ne slavi sakramente, a i pričest se može podijeliti samo kao popudbina umirućima.”³⁴ Razlog je jasan – Krist je u grobu, odnosno Ivanovskim rječnikom: Zaručnik (Krist) je mrtav, i Zaručnica (Crkva) tuguje. Tek navečer će započeti potpuno radosno slavlje uskrsnuća. Radi toga što se toga dana *ne slave otajstva* odnosno ne slavi se euharistija – neki su je nazivali i *aliturgijski dan*. Izraz je neprecizan, jer ipak i taj dan slavi se liturgija – liturgija časova.

Lijep je običaj što naše crkve tijekom ovog dana ostaju otvorene kako bi se vjernici došli pomoliti na “Gospodinov grob”, kako preporučuje obrednik Velikog tjedna. Ipak i dalje ostaje nejasno što se točno toga dana događa. Vrijeme između liturgije Velikog petka i Vazmenog bdjenja koje će uslijediti u subotu navečer, ostaje vrijeme tišine i promišljanja. Odsutnost obreda tijekom ovoga dana nudi kršćanskoj zajednici poseban vid “liturgije”: liturgiju tišine i iščekivanja. Liturgija Velikog petka završila je u tišini, bez obreda otpusta, a oltar je ostao ogoljen. Te nam obredne geste pokazuju da slavljenje Gospodnje muke i smrti ne završava na Veliki petak nego se ono nastavlja i tijekom idućeg dana. Dan Velike subote postaje jedan trenutak u kojem se potrebno zaustaviti i promisliti. Vazmeni post, tiha molitva i razmatranje na koje su vjernici pozvani tijekom tog dana svojevrsna su *liturgija nade* koja Crkvu ujedinjuje i pripravlja na svečanu liturgiju Vazmenog bdjenja. Na Veliku subotu nema sakramentalnih slavlja niti pričesti pa u tome činu Crkva živi Gospodinovu odsutnost.³⁵ Upravo zato jer se toga dana ne slavi euharistija, Crkva Gospodina slavi u liturgiji časova. Tema počinka, smrti i silaska nad

³³ Usp. Ivan Šaško, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*, Glas koncila, Zagreb, 2005., str. 370.-371.

³⁴ Usp. Marko Babić, Šutnja Velike subote, u: *Služba Božja*, 53 (2013.) 1, str. 80.

³⁵ Usp. Ante Crnčević-Ivan Šaško, *Na vrelu liturgije*, HILP, Zagreb, 2009., str. 360.

pakao istaknuta je u tekstovima, himnima i psalmima koje Crkva toga dana donosi pred svoje vjernike. Štunja Velike subote priprema je za svečanost Vazmenog bdjenja koje će se navečer toga dana slaviti. Zajedno sa psalmistom Crkva se priprema podižući vrata i nadvratnike svoje kako bi ušao Kralj slave (usp. Ps 24) i uskrsnuvši u tu slavu uveo sve nas, svoje vjernike.

Velika subota ne žuri sa slavljem uskrsnuća. Ona se radije zaustavlja kako bi vjernika zadržala u napetosti koja se očituje u suprotnosti - između tame i svjetla, života i smrti, brujanja i tišine, osamljenosti i zajedništva, praznine i ispunjenja.³⁶ Sva su ova stanja čovjeku poznata jer nestalnost života stalno pred njega donosi razna strujanja. Zato prije zajedničkog slavlja u Vazmenoj noći vjernik zastaje kako bi s Kristom sišao u dubinu groba, u najdublje središte svoje duše i suočio se sa svojom smrću, grijehom koji ga odvaja od Boga. Tek kada shvati i prihvati svoju smrtnost i grešnost, vjernik može zajedno s Kristom i uskrsnuti.

2.2. Teologija Velike subote

2.2.1. Subota u Starom zavjetu

U Starom zavjetu subota je shvaćena kao dar izraelskom narodu, sveto vrijeme pod okriljem Božjeg blagoslova. Subota je najčešće spominjani dan u Starom zavjetu. Već je u knjizi postanka šabat tri puta spomenut: jednom u pripovijesti o postanku i dvaput kao temelj zapovijedi o šabatu. Počinuvši sedmi dan od stvaranja, Bog je već postavio temelje šabatu: „Tako bude dovršeno nebo i zemlja sa svom svojom vojskom. I sedmog dana Bog dovrši svoje djelo koje učini. I počinu u sedmi dan od svega djela koje učini. I blagoslovi Bog sedmi dan i posveti, jer u taj dan počinu od svega djela svoga koje učini.“ (Post 2, 1-3).³⁷ Iako se u knjizi Postanka izričito ne spominje riječ šabat, već se govori o sedmom danu, iz samog je konteksta moguće zaključiti da se tome danu pridaje posebna važnost. Šabat je božanska ustanova jer je sam Bog toga dana otpočinuo. Bog već u stvaranju daje čovjeku primjer koji on ima slijediti.³⁸ Govor o sedmom danu kao danu odmora istaknut je ponovno u knjizi Izlaska kod davanja Deset zapovijedi (Izl 20, 8-11), a svoj vrhunac ima u Izl 31, 12-17 kada je šabat označen kao znak saveza između Boga i izabranog naroda.

³⁶ Usp. *isto*, str. 373.

³⁷ Raoul Dederen, Refleksije o teologiji Šabata, u: *Biblijski pogledi*, 14 (2006.) 1-2, str. 160.

³⁸ Usp. Post 2, 1-3 prema komentarima (biljška g) iz: *Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2014.

Besmislena je za biblijskog pisca ideja da bi se Tvorac umorio i trebao počinka. Odmor radi obnavljanja snage Bogu nije potreban. Naglasak je zapravo na dovršenju aktivnosti, odnosno funkcije. Stvaranje je dovršeno kada Bog uzima vrijeme za počinak. Šabat zapravo nije kraj stvaranja nego dio stvaranja, blagoslovljen i posvećen dan načinjen za čovjeka i predan njemu. Bog na koncu stvaranja ne ostavlja ljude samima zauzimajući poziciju nezainteresiranog promatrača, već želi ući u osobni odnos sa svojim stvorenjem. Ustanovljujući šabat Bog čovjeka poziva da sudjeluje u Njegovu počinku i blagoslovu. Bog povijesti djelom stvaranja započinje dijalog između sebe i svoga stvorenja. Šabat tako postaje znak saveza, Božje odanosti čovjeku koji istovremeno poziva čovjeka na odanost Bogu. Svetkovanje šabata izraz je zahvalnosti Bogu Stvoritelju i priznanje pripadnosti Njemu.³⁹

Osim što je dan počinka i zahvalnosti Stvoritelju, šabat se svetkuje i kao dan radosti i nade. Nakon izlaska iz egipatskog ropstva, šabat osim spomena stvaranja dobiva još jednu dimenziju – spomen izbavljenja. Ponovljeni zakon povezuje zapovijed o šabatu sa sjećanjem na izraelsko ropstvo: „Sjeti se da si i ti bio rob u zemlji egipatskoj i da te odande izbavio Jahve, Bog tvoj, rukom jakom i ispruženom mišicom. Zato ti je zapovjedio Jahve Bog tvoj, da držiš dan subotnji.“ (Pnz 5,15). Šabat već ima svoje razloge za svetkovanje, a daljnjim razvojem nadodaje se i ovaj novi motiv. Bog preko Mojsija potiče narod na održavanje saveza, podsjećajući na događaj izlaska. Kršćani stoga mogu ovoga dana također biti radosni prisjećajući se izbavljenja od ropstva grijeha koje se dogodilo u Isusu Kristu.⁴⁰

2.2.2. Počinak Velike subote

Sva tri motiva šabata – Stvaranje, počinak i Spasenje ujedinjuje u Novom zavjetu poslanica Hebrejima. Poslanica Hebrejima obiluje citatima i aluzijama starozavjetnih tekstova. Štoviše, čitavo je dokazivanje u ovoj poslanici oslonjeno na Stari zavjet. Početak ove poslanice sadržava razvijenu teologiju koja u Kristu vidi Riječ (Logos) po kojoj je Bog sve stvorio: „...konačno u ove dane, progovori nama u Sinu, Njega postavi baštinikom svega; Njega po kome sazda svjetove. On, koji je odsjaj Slave i otisak bića njegova...“ (Heb 1, 2-3a). Stvaranje je povezano s otkupljenjem. Bog koji stvara svemir na početku vremena, ponovno ga stvara u

³⁹ Usp. Raoul Dederen, Refleksije o teologiji Šabata, u: *Biblijski pogledi*, 14 (2006.) 1-2, str. 161.-162.

⁴⁰ Usp. *isto*, str. 164.-165.

dogadaju otkupljenja. Krist tako postaje izvršitelj prvoga i drugoga stvaranja. Četvrto poglavlje ove poslanice povezuje stvaranje i počinak. Spomenimo da se taj tekst nalazi u časoslovu kao prvo čitanje *Službe čitanja* Velike subote (Heb 4, 1-13). Ono što nije do kraja ostvareno u Starom zavjetu, ostvaruje se sada. Počinak u koji je Izabrani narod trebao biti uveden nije ostvaren zbog nepokornosti, no obećanje ostaje: „preostaje neki subotni počinak narodu Božjemu“ (Heb 4, 9). Počinak o kojem govori Stari zavjet bio je samo pralik počinka božanskog blaženstva koje se ostvaruje po vjeri u Isusa Krista. Bog daje novu priliku da se uđe u počinak, i to onima koji povjeruju. Tako sedmi dan za kršćane postaje dan nade da će se potpuno zajedništvo s Bogom jednom ostvariti. Sedmi dan predokus je budućeg ulaska u Božji radosni počinak, vječnog šabata koji se ostvaruje u Bogu.⁴¹

Moglo bi se reći da velika subota u isto vrijeme označava počinak i spasonosnu stvaralačku Božju aktivnost. S pravom se na taj dan, zajedno s piscem “Drevne homilije”, možemo zapitati: “Što je ovo danas? Velika tišina na zemlji, velika šutnja i samoća, velika smirenost, jer kralj spava. Zemlja se prestrašila i zašutjela, jer je Bog u tijelu usnuo i probudio pomrle od početka svijeta.”⁴² Svima nam je iz osobnog iskustva poznato da pred smrću bliske osobe zašutimo. Duboka šutnja i smirenost prigodna su reakcija na taj događaj. Kršćanin pred Kristovom smrću na Veliki petak ostaje u šutnji koja se nastavlja i tijekom Velike subote, ali Krist ni u svojoj smrti ne uzima počinka. Od davnina je Velika subota smatrana kao vrijeme silaska nad pakao koji se događa između smrti i uskrsnuća.

2.2.3. Silazak nad pakao

Osmišljavanje Velike subote tijesno je vezano uz ono što ispovijedamo u simbolu vjere: “Vjerujem u ... Isusa Krista ... koji je raspet, umro i pokopan; sišao nad pakao, treći dan uskrsnuo od mrtvih ...”. Vjerujemo da je Gospodin Isus između svoje smrti i uskrsnuća sišao nad pakao ili sišao nad podzemlje, što ispovijedamo u Apostolskom vjerovanju, a u Nicejsko-carigradskom ovaj je dio izostavljen.⁴³ Joseph Ratzinger kaže da „možda nema članka vjere koji

⁴¹ Usp. Raoul Dederen, Refleksije o teologiji Šabata, u: *Biblijski pogledi*, 14 (2006.) 1-2, str. 165.-166.

⁴² *Časoslov rimskog obreda sv. II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., str. 359. (drugo čitanje Službe čitanja Velike subote)

⁴³ Usp. Marko Babić, Šutnja Velike subote, u: *Služba Božja*, 53 (2013.) 1, str. 81.

bi našoj današnjoj svijesti bio tako daleko kao ovaj.⁴⁴ Umjesto da taj problem potisne u stranu, Ratzinger predlaže da se radije uvidi njegova važnost. Ovaj članak vjere, koji nam u liturgijskoj godini tumači Velika subota, zapravo nam je naročito blizak. Velika je subota dan „Božje smrti“, kada je Bog jednostavno odsutan, sakriven u grobu. Bog je na Veliku subotu sišao k mrtvima, zanijemio, udaljio se. Poput učenika na putu u Emaus (Lk 24, 13-35), kršćane obuzima beznade zbog Božje smrti i čini im se da je nastupila potpuna praznina. Oni ne shvaćaju da je upravo u Božjoj smrti zaživjela nova nada. Bog je morao umrijeti da bi uistinu postao velik. Božja šutnja Velike subote postaje dio kršćanske objave.⁴⁵ Sveto Pismo Kristov silazak u podzemlje potvrđuje u više tekstova, a najizrazitije u prvoj Petrovoj poslanici (3,18-20):

“Krist je umro jednom za grijeh, pravedan za nepravedne, da vas privede k Bogu – ubijen doduše u tijelu, ali oživljen u duhu. U njemu otiđe i propovijedati duhovima u tamnici, koji bijahu nekoć nepokorni, kad ih ono Božja strpljivost iščekivaše u vrijeme Noino dok se gradila korablja u kojoj nekolicina to jest osam duša bi spašeno vodom.”

Ovaj nam tekst potvrđuje da je vjera u Kristov silazak u carstvo mrtvih bila veoma živa u prvoj kršćanskoj zajednici. To je bila poruka utjehe i nade za sve smrtnike.⁴⁶

Prvo pitanje koje se javlja kada se govori o ovoj istini vjere jest gdje je točno Krist otišao. Poslanica Efežanima u 4, 9-10 govori o „silasku u donje krajeve“. Neki egzegeti smatraju kako to označava samu zemlju, koja je niža od nebesa pa bi „silazak u donje krajeve“ jednostavno značio utjelovljenje. Vjerojatnije je ipak da „donji krajevi“ znače podzemlje, prebivalište mrtvih pod zemljom. Taj izraz istovjetan je židovskom izrazu *šəol* koji ima to značenje. Apostol Pavao u poslanici Rimljanima 10, 7 govori o silasku u bezdan, što također označava silazak nad pakao. Taj silazak valja shvatiti u kontekstu Kristova krajnjeg poniženja i najvišeg uzvišenja, a to krajnje poniženje jest silazak nad pakao. Na isti način Kristovo je poniženje naglašeno u Kristološkom himnu u drugom poglavlju poslanice Filipljanima (Fil 2, 6-11). Ovakvo tumačenje silaska nad pakao kao suprotnosti između Kristova poniženja i proslave bilo je prisutno i kod

⁴⁴ Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo. Predavanja o apostolskom vjerovanju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972., str. 269.

⁴⁵ Usp. *isto*, str. 270.-271.

⁴⁶ Usp. Marko Babić, Šutnja Velike subote, u: *Služba Božja*, 53 (2013.) 1, str. 81.-82.

crkvenih Otaca (Irenej, Tertulijan, Origen, Ivan Zlatousti, Jeronim, Ambrosiaster). Ono što svi Oci naglašavaju jest da je Krist stvarno umro. Njegov odlazak u Had, bezdan, donje krajeve označavaju da je Krist zaista upoznao smrt. Vremenski odmak od tri dana svjedoči da Krist nije samo dotaknuo smrt, već je prodro do najdubljeg prebivališta čovječje smrti.⁴⁷ Joseph Ratzinger polazi od česte postavke egzegeta koja tvrdi da je hebrejska riječi *šēol* u ovom članku vjerovanja krivo prevedena. Mi ju prevodimo riječju „pakao“ dok za Židova *šēol* označava stanje nakon smrti, neku vrstu života u sjeni, nešto više nezbiljsko nego zbiljsko. Prema tome, silazak u *šēol* značio bi samo da je Krist umro – i to je točno. No, postavlja se pitanje što se zapravo zbiva kad netko umre, kad ga zatekne sudbina smrti. To je pitanje koje se tiče svakoga jer iskustvo umiranja nikome tko živi „s ovu stranu“ nije poznato. Ratzinger smatra da se suština Kristove muke ne sastoji od neke fizičke boli nego od radikalne samoće, potpune napuštenosti. Upravo se u tome očituje čovjekova zbiljska situacija. Čovjeku je potrebna ljudska blizina, a u samoći ga obuzima strah. Taj strah nije strah pred nečim, već stravičnost samoće kao takve. Upravo je takva potpuna samoća i stravičnost koju ne bi mogla razbiti ničija riječ ono što se u teologiji naziva „pakao“. To je samoća u koju više ne prodire riječ ljubavi. Upravo zbog toga Stari zavjet ima samo jednu riječ za pakao i smrt, a to je *šēol*: te su dvije riječi istovjetne. Smrt je apsolutna samoća, a ona samoća u koju više ne može prodrijeti ljubav jest pakao. Krist u silasku nad pakao prolazi kroz vrata naše najsamotnije samoće, u bezdan naše napuštenosti. Time je nadvladan pakao, odnosno smrt koja je prije bila pakao, a sada to više nije. Usred smrti biva nastanjena ljubav.⁴⁸

Osim navedenih, postoje i druga teološka tumačenja i rasprave o Kristovu silasku nad pakao. Ono što se da zaključiti iz samoga teksta Prve Petrove poslanice jest da je Kristovo spasenjsko djelovanje prema prošlim naraštajima opisano u slici njegovoga sadašnjeg spasenjskog djelovanja u krštenju. Kristov silazak nad pakao u liturgijskom okviru izražava se upravo u slavlju Pashalnog otajstva. Kristova smrt označava prijelaz iz židovske Pashe u slavljenje kršćanske Pashe. „Krist je umro u času kad je imala započeti židovska Pasha, Pasha je padala u subotu. Pasha je bila svetkovina oslobođenja u prošlosti i obećanja spasenja u budućnosti; subota je bila simbol konačnog počinka, znak mesijanske dobi. U tom je času Pashe

⁴⁷ Jean Galot, *Isus Osloboditelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997., str. 334.-337.

⁴⁸ Usp. Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo. Predavanja o apostolskom vjerovanju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972., str. 273.-277.

i subote Krist pribavio mesijansko oslobođenje i počinak svim dušama stare ekonomije. Tako je to izvršio za sva obećanja Pashe i počinka. Kada su ta Pasha i počinak dovršeni, Krist je svojim tjelesnim uskrsnućem ustanovio novu Pashu i novi Počinak za one koji žive na zemlji: svetkovinu Pashe, nedjelju, simbol nove dobi, već izvršenog oslobođenja i mesijanskog Počinka koji je već osiguran. Tim se očituje posljednja veza između proslave koja slijedi neposredno smrt, u silasku nad pakao koji je istodobno ulazak u nebo, i između tjelesne proslave uskrsnuća.⁴⁹

H. U. von Balthasar govori da čak i evanđelja nakon podobnog izvještaja o Isusovoj mucii i smrti postaju šutljiva o vremenu između polaganja u grob i uskrsnuća. Dalje nastavlja: “Mi smo im zato zahvalni. Stanju smrti odgovara takva tišina: ne samo što se tiče tuge živih, nego još više u vezi sa znanjem o mjestu boravka i stanja umrloga.”⁵⁰ Kao što je na zemlji bio solidaran sa živima, Krist je u grobu solidaran sa mrtvima. Solidariziranje sa smrtnim čovjekom doseže svoj vrhunac u umiranju i smrti. Između smrti i uskrsnuća Krist silazi u carstvo mrtvih, što je utjeha svim smrtnicima. Smisao Kristova silaska u carstvo mrtvih naglašava potpunu Kristovu solidarnost s grešnicima i obuhvaća čitavu ljudsku povijest. Taj Kristov silazak potvrda je da njegovo djelovanje obuhvaća sva vremena i čitav prostor. Nadalje, tu je i potvrda da je Krist vjerni svjedok Božjeg djelovanja prema svima, pa čak i prema neprijateljima Božjim. Isus je solidaran s ljudskim stanjem u tamnici groba. Isusov silazak u carstvo mrtvih česta je tema kršćanske literature, a osobito apokrifnih spisa (npr. Nikodemovo evanđelje, Bartolomejevo evanđelje). U današnje vrijeme ova teološka tema nažalost nije toliko istaknuta u liturgiji Crkve. Kao da se ne uočava njen teološki značaj i domet. Uvjerenje o Kristovom silasku u carstvo mrtvih našlo je svoje mjesto u Apostolskom vjerovanju te u jednoj od euharistijskih molitvi. Četvrta euharistijska molitva navodi: “*Slaveći spomen-čin svoga otkupljenja, spominjemo smrt Kristovu i njegov silazak u carstvo mrtvih...*”.

Gotovo nikad se ne moli u liturgiji primjer Apostolskog vjerovanja, a ni četvrta euharistijska molitva nije previše prisutna. Možda se upravo zbog toga ne shvaća smisao dana Velike subote. Sva je pažnja usmjerena prema uskrsnom bdjenju i najavi radosti zbog

⁴⁹ Jean Galot, *Isus Osloboditelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997. str. 358.

⁵⁰ Hans Urs von Balthasar: *Mysterium Paschale*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 119.

uskrsnuća.⁵¹ Ipak, vjera u Kristov silazak u carstvo mrtvih prisutna je u liturgiji časova Velike subote. Tema silaska prisutna je u Službi čitanja, a himni stožernih časova također spominju Kristov silazak u carstvo mrtvih.

⁵¹ Usp. *isto*, str. 84.

3. HIMNI STOŽERNIH ČASOVA VELIKE SUBOTE

Stožerni časovi u liturgiji časova su Jutarnja i Večernja. Himana ovih časova za Veliku subotu, zanimljivo na prvi pogled nema u izvorima. Ipak u seriji *Patrologia Latina* naišli smo na vazmeni/pashalni(!) himan, kao i neke druge himne pashalnoga vremena. Drevni su po nastanku, a tradicionalno ih se pripisuje sv. Ambroziju.⁵² Ritmički su potpuno identični našim dvama himnima. Tekstovi himana iz PL sadrže strofe obaju naših himana, doduše ne onim redom kako ih nalazimo u našem Časoslovu. Svakako tekstualna usporedba nam je otkrila da su naši himni *redakcijski prilagođeni* ili možda bolje kazati da su *kompilacija* određenih dijelova rečenih drevnih himana. Liturgijska obnova Drugoga vatikanskoga sabora dakle koristi te himne, tj. kompilacije strofa, kao himne stožernih časova Velike subote. Nama je ipak najvažniji element himana njihova teološka poruka, odnosno u svjetlu Pashalnoga otajstva, poruka Uskrsne nade. Za jednostavniju usporedbu donijeli smo usporedno latinski tekst i hrvatski prepjev.

Jutarnja⁵³

Otkupitelju ljudi svih,
U suzama ti pjevamo:
Oprosti, Spase, Gospode,
I sve nas blago pomiluj.

Ti snagu davla dušmanskog
Uništavaš po križu svom,
I zato križ ko vjere stijeg
Na čelo svoje stavljamo.

Odgoni od nas sveudilj
Dušmana našeg nastraj,
Nek tvoja krv nas očuva
Od kobnih vražjih ozljeda.

Ti radi nas si sašao
U tamu groba ledenog,
Da sve nas, smrti predane,
Života darom obdariš.

Tibi, Redemptor ómnium,
hymnum defléntes cánimus;
ignósce nobis, Dómine,
ignósce confiténtibus.

Qui vires hostis véteris
per crucem mortis cónteris,
qua nos vexillum fidei,
fronte signáti, fērimus,

Illum a nobis iúgiter
repéllere dignáveris,
ne possit umquam lædere
redemptos tuo sáanguine.

Qui propter nos ad ínferos
descéndere dignátus es,
ut mortis debitóribus
vitæ donáres múnera,

⁵² *Hymni s. Ambrosio attributi*, u: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, sv. 17, 1205-1206.

⁵³ Latinski tekst himana donosimo prema: *Officium Divinum, ex decreto sacrosancti (ecumenici) concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli pp. VI promulgatum, Liturgia horarum II. Iuxta ritum romanum, editio tipica altera*, Libreria editrice Vaticana, 2000., a hrvatski tekst prema: *Božanski časoslov, obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskoga sabora drugoga vatikanskoga, a proglašen vlašću pape Pavla VI.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ³2012.

*Kad jednom svijetu bude kraj
Što ti ćeš ga dosuditi,
Po zaslugama vjerne ćeš
Za pravednost nagraditi.*

*Tu es qui certo témpore
datúrus finem sæculo,
iustus cunctórum mérita
remunerátor státues.*

*Nek rane tvoje, Spase naš,
Lijek budu duši ranjenoj,
Da s Ocem, s Duhom Presvetim
Svu vječnost tebe hvalimo. Amen.*

*Te ergo, Christe, quæsumus,
ut nostra cures vúlnera,
qui es cum Patre et Spiritu
laudándus in perpétuum. Amen.*

Večernja

*Ti vrelo našeg spasenja,
Otkupitelju svijeta sveg,
Nauči svoje vjernike
U križu da je ponos naš!*

*Auctor salútis únice,
mundi redéptor ínclite,
rex, Christe, nobis ánnue
crucis fecúndæ glóriam.*

*Ti smrću smrt si svladao,
Životom život stekao,
I kneza smrti lukavog
Zasvagda si pobijedio.*

*Tu morte mortem díruens
vitámque vita lárgiens,
mortis mínístrum súbdolum
devíceras diábolum.*

*Ti tijelu svome umornom
U grobu dade počinka.
Ti vrata pakla zaključa,
I oslobodi robove.*

*Piis amóris ártibus
somno sepúlcri tráditus,
sedes reclúdis ínferi
patrésque dicis líberos.*

*Sad zdesna Ocu proslavljen
Žrtveni blistaš Jaganjac:
O svrni mili pogled svoj
Na krvlju tvojom oprane.*

*Nunc in Paréntis délixtera
sacráta fulgens víctima,
audi, precámur, vívido
tuo redéptos sáanguine,*

*Daj za tobom da stupamo
Neporočni i radini;
U borbi protiv napasti
Nek križ nas sveti zaštititi.*

*Quo te diébus ómnibus
puris sequéntes móribus,
advérsus omnes ímpetus
crucis ferámus lábarum.*

*Sva slava tebi, Isuse,
Sa Ocem, s Duhom Presvetim:
Udijeli nam u vječnost svu
Uživat križa plodove. Amen.*

*Patri, tibi, Paráclito
sit æqua, Iesu, glória,
qui nos crucis victória
concédis usque pérfrui. Amen.*

3.1. Tema smrti i silaska u podzemlje

Naravno da je u cjelokupnoj liturgiji časova Velike subote (ne samo u himnima) prisutna tema Kristove smrti i silaska u podzemlje. Dapače, možemo je smatrati *Leitmotivom* liturgije Velike subote. Drugo čitanje u Službi čitanja donosi spomenutu “Drevnu homiliju” u kojoj nepoznati pisac opisuje Kristov silazak u podzemlje: “*Zemlja se prestrašila i zašutjela, jer je Bog u tijelu usnuo i probudio pomrle od početka svijeta. Bog je umro u tijelu i oživio podzemlje.*”⁵⁴ U nastavku se opisuje Kristov dijalog s Adamom. Krist je Bog, ali je radi Adama i svih grješnika postao sin čovjeka. Radi ljudi je došao na zemlju i pod zemlju, postao bespomoćan čovjek ubrojen među mrtvace. Krist se obraća upravo Adamu jer njegova smrt i uskrsnuće koje će uslijediti označuju novo stvaranje. Tako se nepoznati pisac više puta referira na knjigu Postanka. Himan Jutarnje u četvrtoj strofi donosi temu smrti, koja je također opisana slikom “silaska”.

*Ti radi nas si sašao
U tamu groba ledenog,
Da sve nas, smrti predane,
Života darom obdariš.*

*Qui propter nos ad inferos
descendere dignatus es,
ut mortis debitóribus
vitæ donáres múnera.*

Hrvatski prijevod spominje silazak u grob, dok je u latinskom originalu tema silaska još istaknutija. Latinski tekst spominje silazak *ad inferos*. *Inferus* je prilog koji u latinskom označava ono što je dolje, a imenica *infernus, orum, m.* koja je u množini, označuje pokojnike i podzemni svijet. Kristova smrt nije, dakle, samo silazak u smrt, već i silazak k pokojnima koji su umrli prije i koji su po židovskom shvaćanju u *šeolu*, svijetu sjena. Taj podzemni svijet spominje se i u trećoj strofi himna Večernje:

*Ti tijelu svome umornom
U grobu dade počinka
Ti vrata pakla zaključa
I oslobodi robove.*

*Piis amóoris ártibus
somno sepúlcri tráditus,
sedes recludis inferi
patrésque dicis líberos.*

⁵⁴ *Časoslov rimskog obreda sv. II.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., str. 359. (drugo čitanje službe čitanja Velike subote)

Krist je predan, odnosno „prenesen u san groba“ – *somno sepulcri traditus*. Ponovno se spominje pojam *inferi*, i to u kontekstu zaključavanja vrata, odnosno sjedišta – *sedes* pakla, podzemnog svijeta. Domoći se vratâ označava u biblijskom jeziku gospodarenje gradom, npr. „...*tvoji će potomci osvajati vrata svojih neprijatelja*“ (Post 22,17), a u tom se kontekstu govori i oslobođenju zarobljenika (Ps 107, 16; Iz 45,2). Zadobiti ključeve vratâ znači preuzeti vlast. Analogno se govori o vratima *šeola* ili smrti čije ključeve Krist svojom smrću uzima u posjed: „A on stavi na me desnicu govoreći: »Ne boj se! Ja sam Prvi i Posljednji, i Živi! Mrtav bijah, a evo živim u vijeke vjekova te imam ključ Smrti i Podzemlja.“ (Otk 1, 17b-18). Isus koji je stekao ključ Smrti i Podzemlja jest pobjednik nad zlim.⁵⁵ U oba himna vidljiva je napetost između prva dva i zadnja dva stiha. To je napetost između života i smrt. Kristova smrt i silazak u podzemlje kao plod donosi nam život, spasenje i oslobođenje.

3.1.1. Kristovo stanje u smrti

Jedno od pitanja kojim su se crkveni oci bavili jest koje je bilo Isusovo stanje u smrti. Već spomenuta prva Petrova poslanica navodi kako je Krist „ubijen doduše u tijelu, ali oživljen u duhu“ (1 Pt 3, 18). Pisac himna navodi kako je Krist „tijelu svome umornom u grobu dao počinka“. U pitanju je stanje u kojem se Krist našao nakon svoje smrti. Čini se da je piscu himna poznato ovo pitanje jer je u prva dva stiha jasno naznačeno kako je Kristovo tijelo mrtvo i počiva u grobu. U isto vrijeme iduća dva stiha potvrđuju kako je Krist živ i djelatan jer zaključava vrata pakla i oslobađa robove. Ne postoji vremenska razlika između Kristove smrti i oživljenja. Biblijski pisac, a kasnije i crkveni oci Kristovu smrt radije prikazuju na dva različita plana pa tako govore o stanju tijela i stanju duha. Kristov duh u stanju smrti odvojen je od tijela pa on svoj spasonosan navještaj donosi duhovima, odnosno dušama koje su odvojene od tjelesa. Krist izvršava svoje poslanje mrtvima snagom istog usuda s njima preuzimajući njihovo stanje kako bi ih oslobodio tog istog stanja.⁵⁶

Sljedeće pitanje koje se postavlja kada se radi o Kristovom silasku u podzemlje tiče se njegove aktivnosti u podzemlju: Kome je Krist propovijedao i koga je oslobodio? Da bismo o

⁵⁵ Jean Brière, «Vrata», u: *Rječnik Biblijske teologije*, ur. Xavier Leon-Dufor, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969, st. 1456-1458.

⁵⁶ Jean Galot, *Isus Osloboditelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997. str. 334.-336.

tome promišljali u nastavku donosimo drugu strofu himna Jutarnje na samu svetkovinu Uskrsa, a koji se može moliti tijekom vazmenog vremena do Uzašašća:

*Oslobođene očeve
Iz tamnog smrtnog podzemlja
U svijetli život izvodi
Nebeski kralj svemogući.*

*Rex ille dum fortissimus
De mortis inférno specu
Patrum senátum liberum
Edúcit ad vitæ iubar.*

U latinskom izvorniku u oba se himna radi o oslobođenju „očeva“ (*patres*) dok je u hrvatskom prijevodu u himnu Večernje Velike subote prevedeno „robovi“.⁵⁷ Što se tiče propovijedanja u podzemnom svijetu, tu se mišljenja teologa razilaze. Javlja se pitanje koji su to „duhovi u tamnici“ (usp. 1 Pt 3,19) kojima je Krist otišao propovijedati. Postojalo je mišljenje da se radi o pobunjenim anđelima iz knjige Postanka (Post 6, 1-4). To se tumačenje oslanjalo na raznim tumačenjima knjige Henoha. Čini se ipak da se izraz „duhovi u tamnici“ prije odnosi na ljude prošlih naraštaja, nego li na anđele. Osim toga, propovijedanje palim anđelima ne bi imalo nikakva smisla jer ono upućuje na nakanu oslobođenja koja se na njih svakako ne može primijeniti.⁵⁸ Početkom 3. stoljeća Klement Aleksandrijski tumačio je navedene retke Prve Petrove poslanice da bi naznačio kako je Krist, u šutnji Velike subote, sišao mrtvima kako bi posljednji put ponudio spasenje pokojnicima od Noinih dana. Sveti Augustin pak u 5. stoljeću ponudio je drugačiju interpretaciju. On uopće ne smatra kako se ovo odnosi na Kristovo propovijedanje u času smrti na Veliku subotu, već govori kako je Krist upotrijebivši svoje predegzistentno božanstvo propovijedao antičkom svijetu posredstvom Noe. Pritom je nagovarao zle da se obrate prije nego ih odnese poplava osude. Sveti Robert Belarmin u 17. stoljeću ponovno je povezaao ove retke s Velikom subotom tumačeći kako je Krist sišao k mrtvima kako bi objavio spasenje onim grešnicima koji su se pokajali neposredno prije početka poplave. Neka moderna tumačenja smatraju da se ovi redci više usredotočuju na Kristov uzlazak nego li na silazak u carstvo mrtvih. Krist se pri uzlasku samo pokazao kao pobjednik skupini demonata zatvorenim u tamnici.⁵⁹

⁵⁷ Doduše u svjetlu staroslavenskoga jezika, izraz rob ne mora ovdje nužno imati značenje koje ovaj pojam nosi u suvremenom hrvatskom jeziku. *Rob* odnosno *rabě* izvorno u staroslavenskom znači *sluga*.

⁵⁸ Usp. Jean Galot, *Isus Oslobođitelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997. str. 342.-343.

⁵⁹ Usp. *The new Testament with introduction, Commentary, and Notes*, ur. Scott Hahn - Curtis Mitch, Ignatius Press, San Francisco, 2010., str. 456.

Himni svakako ne govore o „duhovima u tamnici“, već jasno ističu da je Krist iz podzemlja oslobodio „očeve“ (*patres*). Koga pisac himana naziva „očevima“? Krist je sišao u boravište mrtvih, koje sveto pismo naziva *podzemljem*, *šeolom* ili *hadom*. To je stanje svih mrtvih u očekivanju Otkupitelja, bez obzira na njihovu pravednost, što ne znači da im je udes istovjetan. Svojim silaskom k mrtvima Isus oslobađa svete duše koje su čekale otkupitelja u krilu Abrahamovu. Krist nije nad pakao sišao da oslobodi proklete, nego da oslobodi pravedne koji su mu prethodili. Upravo su te svete duše koje su čekale otkupljenje one koje himan naziva „očevima“. Propovijedanjem u podzemlju otkupiteljsko se djelo proteže na sve ljude svih vremena i svih mjesta, jer svi koji su spašeni postali su dionici otkupljenja.⁶⁰

O oslobođenju očeva iz *šeola* na poetičan način progovara sv. Efreim Sirac (4. st.) u jednoj od svojih pjesama. On donosi razgovor Smrti i Krista koji silazi u *šeol* po svoje mrtve. Smrt podrugljivo govori Kristu kako je mnoge mudrace, proroke, svećenike i kraljeve nagomilala u kutove *šeola*. Nije susrela jedino Iliju i Henoka koji su uspjeli pobjeći na nebo. Smrt se hvali kako je njena moć nad svim mogućim stvorenjima i na koncu pita Krista kako ju njegov križ može pobijediti. Pošto smrt završi svoj podrugljivi govor, začuje se bučan glas Gospodinov, te se grobovi počinju otvarati. Svjetlost prodire u tamu *šeola* koja je do tada nikad nije ugledala. Smrt na koncu uspoređuje staru i novu Pashu govoreći: „Možeš li se vratiti u Mojsijevo vrijeme? On mi je priredio jednu gozbu: jer mi jaganjac u Egiptu prinese svake kuće; gomile i gomile prvorodenaca bijahu nagomilani na vratima *šeola*. Ali taj Jaganjac sa gozbe opljačkao je *šeol*, uzimajući desetine svojih mrtvih i noseći ih daleko od mene. Onaj je jaganjac ispunio grobove za mene, a ovaj prazni grobove koji su bili napunjeni.“⁶¹. Starozavjetna Pasha o kojoj čitamo u knjizi Izlaska (Izl 12) svoje ispunjenje pronalazi u vazmenoj noći, u Novoj Pashi - Isusu Kristu koji uskrsnućem pobjeđuje smrt i daje život svima.

Postoje neki teološki zastupnici i protivnici izraza *descendus ad inferna/infernos*. Pozivaju se na argument da bi silazak bio radnja koju može izvoditi samo netko tko je živ, a ne mrtav. U simbolu vjere prvotno se samo pojavljivala izreka o pokopu na tri dana i uskrsnuću. Smatralo se dovoljnim naglasiti Kristovu smrt i njegov boravak s mrtvima, odnosno solidarnost s

⁶⁰ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur. hrv. izdanja), *Katekizam Katoličke Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., br. 633-634

⁶¹ Usp. Efreim il Siro, *L'arpa dello Spirito*, Lipa Edizioni, Roma, 1999., str. 54.-63.

mrtvima. Ipak prva Petrova poslanica u 3,19 govori da je Isus “otišao propovijedati duhovima koji su se nalazili u tamnici”. Silazak u podzemlje, odnosno κατάβασις ima svoju suprotnost u izrazu koji označava uzašašće na nebo, a to je ανάβασις. Potrebno je stoga zapaziti da se i uskrsnuće i uzašašće u prvom redu opisuju kao pasivan događaj: aktivno djeluje Bog (Otac).⁶² Spasiteljev odlazak u carstvo mrtvih i boravak s mrtvima može se promatrati kao trinitarni događaj. Krist tim silaskom do kraja izvršuje nalog spasenja koji je primio od Oca. Otac koji u svijet šalje Sina i po njemu sve spasava umjesto da sudi, Sinu predaje sav sud. Budući da je tako, učovječeni sin mora ući i u pakao (kao zadnju posljedicu ljudske slobode) i iz kaosa koji tamo vlada izbaviti duše svojih izabranih. Krist kroz pakao može prošetati jer ga ne priječe okovi grijeha te je on slobodan među mrtvima. Prema Tomi Akvinskom, ovaj Kristov prolazak kroz pakao znači “uzimanje u posjed” - pakao ubuduće pripada Kristu.⁶³

Mnoge su rasprave nastale oko značenja Kristova silaska u carstvo mrtvih. Visoka je skolastika pretpostavljala postojanje četiri podzemlja: pretpakao, čistilište, pakao nekrštene djece i istinski vatreni pakao. Raspravljalo se o pitanju koliko je duboko Krist sišao i dokle se proširilo njegovo spasenjsko djelovanje.⁶⁴ Nas zanima što za vjernika znači silazak u podzemlje. Podzemlje u svakom slučaju označava smrt i Božju odsutnost. Čovjek grijehom svaki put zapada u smrt, ali vjerujući da je Krist sišao u podzemlje znamo da njegova moć djeluje i ondje. Ukratko, silaziti s Kristom u podzemlje znači nadati se protiv svake nade, vjerovati da će Bog razoriti neuklonjivost smrti koja je posljednja utvrda neprijateljske sile. Sveti Grgur Veliki uspoređuje Kristov silazak u podzemlje s njegovim duhovnim silascima u dubine izgubljenih srdaca. Silaziti s Kristom u smrt znači ne gubiti vjeru ni u onim trenutcima kada osjećamo napuštenost od Boga, poput raspetog Krista na križu koji vjeruje i dok vapi: “Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?”⁶⁵

⁶² Usp. Hans Urs von Balthasar, *Mysterium Paschale*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 121.

⁶³ Usp. *isto*, str. 145.-146.

⁶⁴ Usp. *isto*, str. 147.

⁶⁵ Usp. Marko Babić, Šutnja Velike subote, u: *Služba Božja*, 53 (2013.) 1, str. 89.

3.2. Tema križa

3.2.1. Otkupljenje po križu

Početne strofe himna Jutarnje i Večernje povezuje motiv otkupljenja. Oni se obraćaju Kristu otkupitelju i u nastavku razlažu motive otajstva otkupljenja. Kod crkvenih otaca ne postoji pokušaj sustavnog tumačenja otkupljenja. Takav će se pojaviti tek u srednjem vijeku sa svetim Anselmom Canterburyjskim i njegovim djelom *Cur Deus Homo*. Crkveni oci pokušali su osvijetliti pojedine elemente otkupljenja: Kristova pobjeda nad demonom, spasenjska uloga utjelovljenja, nauka o žrtvi. Oci u otkupiteljskom djelu naglašavaju oslobođenje ljudskog roda od moći Sotone. Krv Kristova ponekad je predstavljena kao cijena demonu kojemu smo prodani zbog svojih grijeha. Iako je kasnije takva teza u teologiji napuštena, neko je vrijeme bila prisutna.⁶⁶ Svi navedeni motivi koje crkveni oci spominju prisutni su u prve tri strofe himna Jutarnje:

*Otkupitelju ljudi svih,
U suzama ti pjevamo:
Oprosti, Spase, Gospode,
I sve nas blago pomiluj.*

*Ti snagu đavla dušmanskog
Uništavaš po križu svom,
I zato križ ko vjere stijeg
Na čelo svoje stavljamo.*

*Odgoni od nas sveudilj
Dušmana našeg nasrtaj,
Nek tvoja krv nas očuva
Od kobnih vražjih ozljeda.*

*Tibi, Redemptor omnium,
hymnum deflentes canimus;
ignosce nobis, Domine,
ignosce confitentibus.*

*Qui vires hostis veteris
per crucem mortis conteris,
qua nos vexillum fidei,
fronte signati, ferimus.*

*Illum a nobis iugiter
repellere dignaveris,
ne possit unquam laedere
redemptos tuo sanguine.*

Otajstvo otkupljenja prisutno je i u himnu Večernje na početku kojeg se Krista naziva „vrelom našeg spasenja“ i „Otkupiteljem svijeta sveg“. Tako himni ispovijedaju vjeru Crkve u jedinu i konačnu Kristovu žrtvu koja ostvaruje konačno otkupljenje. Bogoslužje kršćanske zajednice uvijek je u tijesnom odnosu s tim Kristovim djelom.⁶⁷ Božja riječ, oko koje se zajednica vjernika sabire, uvijek je usmjerena na spasonosne Božje zahvate u povijesti. Vazmeno bdjenje Velike subote donosi niz čitanja koja opisuju ta Božja djela, a liturgija časova toga dana

⁶⁶ Usp. Jean Galot, *Isus Osloboditelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997., str. 213.

⁶⁷ Usp. Ante Crnčević: Liturgija crkve – ispunjenje u spomenu, u: *Živo vrelo* 35 (2018) 10, str. 9

najavljuje otajstvo koje će se u vazmenoj noći proslaviti. Iako je, kako je već spomenuto, liturgija Velike subote obilježena tišinom i iščekivanjem, u himnima je implicitno već prisutna radost uskrsnuća jer je smrt u povijesnom tijeku zbivanja već pobijedena. U prvoj strofi himna Jutarnje prevladava još uvijek korizmeni pokornički duh: *U suzama ti pjevamo: / Oprosti, Spase, Gospode*. Iako himan ne donosi nikakve znakove radosti, jer za to još nije vrijeme, druga strofa ipak naviješta Kristovu pobjedu na križu. Teologija slave križa kao da je na neki način već prisutna. Krist je predstavljen kao pobjednik (*uništava snagu đavla*), a križ je predstavljen kao *stijeg vjere*. Pobjedonosni motivi prožimaju i himan Večernje koji u drugoj strofi navodi: *Ti smrću smrt si svladao*. Vjernik tako uvijek živi u nadi uskrsnuća, unatoč tomu što tijekom Velike subote razmatra ponajprije Kristovu smrt.

3.2.2. Simbolizam križa

Križ po kojem je pobijedena smrt postaje znak Kristovih vjernika. Himan Jutarnje navodi: *I zato križ ko vjere stijeg / Na čelo svoje stavljamo*. Križ je najosnovnija i najčešća kršćanska molitva od dana kad je crkva utemeljena. Prvi kršćanski mučenici činili su znak križa dok su odlazili u smrt. Najraniji izvještaji navode da su kršćani palcem činili znak križa na svojem čelu, a činili su ga i na raznim predmetima (npr. hrana, sakramentalne stvari). Tijekom stoljeća razvili su se razni načini na koje se pravio znak križa.⁶⁸

Naznake o križu kao znaku spasenja prisutne su već u Starom zavjetu. U knjizi proroka Ezekiela Jahve šalje čovjeka odjevena u lan da prođe Jeruzalemom i znakom tau (T) obilježi čela onih koji će biti pošteđeni od suda uništenja (usp. Ez 9,4-7). Crkveni otac Origen smatra da ovo proroštvo anticipira smisao spasonosnog Kristova križa. Također, on svjedoči da se kršćani znaju križem (tau) na čelima prije rada ili molitve. Znak križa biljeg je spašenih i otkupljenih. On je sinteza svega kršćanskog vjerovanja i izraz vjere u konačno spasenje.⁶⁹ Danas je izrazito naglašena opasnost da se križ razdvaja od Krista. On nažalost gubi značenje i svodi se na obični ures, poklon ili nakit. Potrebno je zbog toga promišljati o teologiji križa, o Kristu Bogočovjeku koji radi čovjeka odlazi na križ.

⁶⁸ Usp. Scott Hahn, *Znakovi života. Tumačenje katoličkih vjerovanja, pobožnosti i običaja*, Verbum, Split, 2011., str. 31.-32.

⁶⁹ Usp. Ivica Žižić, *Slava križa. Simboli i slike vjere u ranokršćanskoj kulturi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017., str. 105.

Križ je u umjetnosti i misli kršćanskih autora tijekom povijesti doživljavan na razne načine. U najstarijim prikazima raspeti je Krist odražavao više pobjedu nego li muku križa. Krist na križu shvaćan je ponajprije kao pobjednik nad smrću, a križ je predstavljen kao prijestolje slave, tron na koji se Krist uspeo da bi zakraljevao. Takav način razumijevanja i prikazivanja križa naziva se *teologijom slave*. U srednjem vijeku pažnja se više usmjeruje na Kristovu muku te se naglašava realnost Kristove smrti čime se počinje razvijati *teologija patnje*. Vjernički osjećaj sve se više zanima za Krista “čovjeka boli”. I danas su ljudi skloniji stvarnost križa promatrati pod vidom Kristova trpljenja, njegovih rana i smrti. Naše pobožnosti ispunjene su govorom o *preteškom križu, gorkoj mucu, nemilom bičevanju, okrutnoj smrti...* Ljudima je zasigurno lakše zblížiti se s Kristom patnikom, nego li s Kristom proslavljenim. Patnja je ipak stvarnost koja na ovaj ili onaj način pogađa svakog čovjeka. Moleći ovaj himan bilo bi dobro promisliti što križ koji “kao vjere stijeg na čelo svoje stavljamo”, znači meni kao kršćaninu. Kako ja shvaćam i prihvaćam Kristov križ i kako se u paradoksu križa ogleda snaga moje osobne vjere.⁷⁰

Himan Večernje još više progovara o križu. Motiv križa prisutan je u prvoj, petoj i šestoj strofi:

*Ti, vrelo našeg spasenja,
Otkupitelju svijeta sveg,
Nauči svoje vjernike
U križu da je ponos naš!
(...)*

*Auctor salutis únice,
mundi redemptor ínclite,
rex, Christe, nobis ánnue
crucis fecúndæ glóriam.
(...)*

*Daj za tobom da stupamo
Neporočni i radini;
U borbi protiv napasti
Nek križ nas sveti zaštiti.*

*Quo te díebus ómnibus
puris sequéntes móribus,
advérsus omnes ímpetus
crucis ferámus lábarum.*

*Sva slava tebi, Isuse,
Sa Ocem, s Duhom Presvetim:
Udijeli nam u vječnost svu
Uživat križa plodove. Amen.*

*Patri, tibi, Paráclito
sit aequa, Iesu, glória,
qui nos crucis victória
concédis usque pérfrui. Amen.*

U prvoj strofi molimo Gospodina da nas nauči da je *u križu ponos naš*. Slično kao u himnu Jutarnje, ova strofa može biti poticaj da križ ne bude samo izvanjski znak koji obilježava vjernike, već je čitav život kršćanina protkan križem. Gesta križa nalazi se na samom početku

⁷⁰ Usp. Ante Crnčević-Ivan Šaško, *Na vrelo liturgije*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral (HILP), Zagreb, 2009., str. 414.-423.

kršćanskog života, u obredu inicijacije. Također, ta je gesta prisutna i u pogrebnim obredima i kod blagoslovina. Ranokršćanska liturgija i umjetnost pokazuju kako su se kršćani tim simbolom ponosili. Krsni zdenci građeni su u obliku križa da bi označili Kristovu muku i uskrsnuće. Nakon Milanskog edikta, križ je postao javni kršćanski znak koji se počeo pojavljivati na stjegovima, kovanicama, javnim mjestima.⁷¹ Križ je u prvoj strofi himna ponovno prisutan u okviru teologije slave.

U petoj strofi motiv križa prisutan je kao *zaštita u borbi protiv napasti*. Snaga Kristova križa očituje se u životu vjernika u trenutcima napasti, koju je moguće pobijediti jedino tom snagom. Svjedočanstva o snazi križa Kristova nalazimo osobito u životima svetaca. Sv. Franjo Saleški lijek protiv napasti vidi ponajprije u molitvi, a zatim i u križu: “Ako pak vidiš da napast ne popušta, nego naprotiv, još više raste, poteci u duhu i zagrlj sveti Križ kao da pred sobom vidiš rassetog Isusa: obećaj da nećeš pristati uz napast i zamoli ga da ti pomogne, te nastavi obećavati da nećeš pristati ma koliko napast potrajala. No dajući ta obećanja, ne gledaj napasti u lice, nego pogled upri u Spasitelja.”⁷²

Na koncu, motiv križa pojavljuje se u završnoj strofi nakon doksologije. Ovdje se motiv križa nadovezuje na samu doksologiju. Vječnost je sastavni dio doksologije. Kao što je Bog vječan, vječni su i plodovi križa koje će vjernici uživati u budućem životu. Plod je križa spasenje, a ono je sveobuhvatno jer se tiče svih ljudi i svakoga vremena te nadilazi ovozemaljsko.

⁷¹ Usp. Ivica Žižić: *Slava križa. Simboli i slike vjere u ranokršćanskoj kulturi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017., str. 108.-110.

⁷² Sv. Franjo Saleški: *Filotea. Uvod u pobožni život*, Naklada Sv. Antuna, Zagreb, 2009., str. 296.

ZAKLJUČAK

Vazmeno je otajstvo središnji dio kršćanske vjere, a Sveto vazmeno trodnevlje središte i vrhunac liturgijske godine. Upravo su himni oni koji uvode i pripremaju duh za određeno slavlje. U ovom radu vidjeli smo kako himan nije tek obična slavljenička pjesma, već on u poetskoj formi opjevava smisao blagdana, liturgijskog časa ili liturgijskog vremena. U himnu su sadržana otajstva koja u određeno vrijeme liturgijske godine slavimo. U središtu je himana uvijek Bog, odnosno osoba Isusa Krista – dovoljno je spomenuti Kristološke himne u Pavlovim poslanicama, vjerojatno najstarije himne u kršćanstvu. Upravo su zbog jasnoće stihova i ritmičnosti himni lako prihvaćeni među vjernicima pa su neki od njih postali crkvene pjesme koje vjernici pjevaju tijekom liturgijskih slavlja. Sv. Augustin u „Ispovijestima“ emotivno opisuje koliko su ga u dušu pogodile upravo te crkvene pjesme: *„Koliko sam plakao slušajući tvoje himne i tvoje pjesme, snažno dirnut slatkim glasovima kojima je odjekivala tvoja crkva! Ti su glasovi ulazili u moje uši, u srce se moje razlijevala istina i odande mi se rasplamsavao osjećaj pobožnosti.“*⁷³ Ovo svjedočanstvo sv. Augustina najbolje svjedoči o snazi himana čiji stihovi sadrže istinu i dovode duše vjernika do istinskog uvira u otajstva kršćanske vjere. Pjevajući himne moramo biti svjesni da oni sadrže istinu koja se ponajprije tiče nas i našega spasenja. Današnjem se čovjeku himni mogu činiti neshvatljivi i zastarjeli, ali istina koju sadrže je neprolazna. Svako je otajstvo po sebi neshvatljivo i nikada nije moguće potpuno prodrijeti u njegov smisao. Liturgijskim činima u Crkvi ta otajstva uvijek iznova slavimo i promišljamo. Upravo je Velika subota dan kada vrijeme u Crkvi staje, kada smo pozvani zastati i razmisliti o otajstvu našega otkupljenja. Molimo i pjevajmo stoga himne promišljajući o njihovom značenju kako bi himan uistinu postao kliktaj Bogu i pjesma vjere.

⁷³ A. Augustin: *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973., knjiga IX., 6. poglavlje

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI:

Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem“, urr. Rebić A. – Fućak J. – Duda B., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ⁸2014.

Officium Divinum, ex decreto sacrosancti (ecumenici) concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli pp. VI promulgatum, Liturgia horarum II. Iuxta ritum romanum, editio tipica altera, Libreria editrice Vaticana, 2000.

Opća uredba liturgije časova, u: Božanski časoslov, obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskoga sabora drugoga vatikanskoga, a proglašen vlašću pape Pavla VI., sv. I, Božićni ciklus liturgijske godine: Vrijeme Došašća, Božićno vrijeme, Hrvatska biskupska konferencija – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ³2012, str. 12-70.

Božanski časoslov, obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskoga sabora Drugoga vatikanskoga, a proglašen vlašću pape Pavla VI., sv. II, Korizma, Sveto vazmeno trodnevlje, Vazmeno vrijeme, Hrvatska biskupska konferencija – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ³2012.

Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ⁴1993.

Katekizam Katoličke Crkve, ur. Hrvatska biskupska konferencija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.

Patrologiae cursus completus. Series Latina, sv. 17.

The new Grove Dictionary of Music and Musicians, vol. 12., ur. Sadie, Stanley, *Huuchir to Jennefelt*, Oxford University Press, New York, ²2001.

The new Testament with introduction, Commentary, and Notes by Scott Hahn and Curtis Mitch, Ignatius Press, San Francisco, 2010.

Rječnik Biblijske teologije, ur. Xavier Leon-Dufor, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.

LITERATURA:

Knjige i članci

- A. Augustin, *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973.
- Babić, Marko, Sveto vazmeno trodnevlje, u: *Služba Božja* 43 (2003.) 1, str. 71-76.
- Babić, Marko, Šutnja Velike subote, u: *Služba Božja* 53 (2013.) 1, str. 80-91.
- Balthasar, Hans Urs von, *Mysterium Paschale*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993.
- Brière, Jean, «Vrata», u: *Rječnik Biblijske teologije*, ur. Xavier Leon-Dufor, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.
- Crnčević, Ante, «Liturgija crkve – ispunjenje u spomenu», u: *Živo vrelo* 35 (2018) 10, str. 9-19.
- Crnčević, Ante – Šaško, Ivan, *Na vrelo liturgije*, HILP, Zagreb, 2009.
- Dederen, Raoul, «Refleksije o teologiji Šabata», u: *Biblijski pogledi*, 14 (2006.) 1-2, str. 159-172.
- Efrem il Siro, *L'arpa dello Spirito*, Lipa Edizioni, Roma, 1999.
- Galot, Jean, *Isus Osloboditelj. Soteriologija*, Forum bogoslova Đakovo, Đakovo, 1997.
- Hahn, Scott, *Znakovi života. Tumačenje katoličkih vjerovanja, pobožnosti i običaja*, Verbum, Split, 2011.
- Ljubičić, Ruža s. Domagoja, *Psalmodija u euharistijskom slavlju i časoslovu*, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, Zagreb, 2007.
- Martinjak, Miroslav, *Gregorijansko pjevanje*, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, Zagreb, 1997.
- Ratzinger, Joseph, *Uvod u kršćanstvo. Predavanja o apostolskom vjerovanju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.
- Righetti, Mario, *Storia liturgica*, sv. 2, Ancora, Milano ³2014.

Schnitzler, Theodor, *Što znači molitva časova. Pomoć za novi duhovni početak*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.

Šaško, Ivan, «Molitva Crkve – trajno hvaloslavlje Boga koji uzvisuje čovjeka», u: *Živo vrelo* 23 (2006.) 10, str. 5.-9.

Sv. Franjo Saleški, *Filotea. Uvod u pobožni život*, Naklada Sv. Antuna, Zagreb, 2009.

Vugdelija, Marijan, *Psalmi: 1-24. Njihovo porijeklo i značenje*, Služba Božja, Split, 2020.

Žižić, Ivica, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*, HILP, Zagreb, 2011.

Žižić, Ivica, *Slava križa. Simboli i slike vjere u ranokršćanskoj kulturi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017.

Mrežni izvori

<https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?t=kjv&strongs=g5215> (10.9.2019.)